

Mirosław KLUSEK¹

DEKRET Z 27 LIPCA 1949 R. O NADZWYCZAJNYM PODATKU OD WZBOGACENIA WOJENNEGO

Rząd komunistycznej Polski po II wojnie światowej w kwestii relacji złotego przedwojennego do złotego powojennego przy regulacji zobowiązań przyjął zasadę nominalizmu. Jedyny ujemny czynnik we wprowadzaniu zasady nominalizmu ustawodawca widział w niesłusznym wzbogaceniu się dłużnika. Ostatecznie miało temu przeciwdziałać wprowadzenie nadzwyczajnego podatku od niesłusznego wzbogacenia się dłużnika w przypadku spłaty długu w jego nominalnej kwocie. Politykę uspołecznienia w Polsce po II wojnie światowej marży dewaluacyjnej zapoczątkował dekret z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego, który stanowił o opodatkowaniu na rzecz państwa wzbogacenia wojennego uzyskanego podczas okupacji. Dalszym krokiem do opodatkowania marży dewaluacyjnej w formie podatku od wzbogacenia był dekret z 27 lipca 1949 r. o zmianie dekretu z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego. Podatek ten powstał w wyniku wprowadzenia zasady nominalizmu w spłacie zobowiązań pieniężnych (zaniechania waloryzowania przedwojennych i wojennych długów). Dekretowi podlegało wzbogacenie wynikające z regulacji zobowiązań powstałych przed 31 sierpnia 1944 r., a niewygasłych do 30 czerwca 1945 r. Dotyczyło to zarówno sytuacji, gdy zobowiązań nie spłacono, jak i przypadków ich uregulowania w okresie od 1 lipca 1945 r. na rzecz państwa, przedsiębiorstw samorządowych i państwowych, banków, instytucji kredytowych, zakładów ubezpieczeń, instytucji ubezpieczeń społecznych oraz innych wierzycieli, których np. zobowiązania pieniężne były lub miały zostać zabezpieczone hipoteką, były ustalone w księgach handlowych albo opierały się na ugodach, orzeczeniach sądowych bądź aktach notarialnych. W odróżnieniu od wcześniejszego dekretu o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego nowy nie zmierzał do osiągnięcia celów fiskalnych; jego zadaniem było prowadzenie „walki klasowej”.

Słowa kluczowe: podatek od wzbogacenia wojennego, nominalizm, waloryzacja, dewaluacja, instytucje kredytowe.

1. WSTĘP

Politykę uspołecznienia w Polsce po II wojnie światowej marży dewaluacyjnej zapoczątkował dekret z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego², który stanowił o opodatkowaniu na rzecz państwa wzbogacenia wojennego uzyskanego podczas okupacji³. Dalszym krokiem do opodatkowania marży dewaluacyjnej w formie podatku od wzbogacenia był dekret z 27 lipca 1949 r. o zmianie dekretu z 13

---

¹ Dr hab. Mirosław Klusek, Zakład Polityki Społecznej i Doradztwa, Wydział Rolniczo – Ekonomiczny, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.

² Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Rady Ministrów w Warszawie, sygn. 2/1, Wyciągi z protokołów posiedzeń Rady Ministrów, nr 25 i 26 z 12 i 13 kwietnia 1945 r., s. 17.

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. RP) 1945 r., nr 13, poz. 72, art. 1.

kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego⁴. Podatek ten powstał w wyniku wprowadzenia zasady nominalizmu w spłacie zobowiązań pieniężnych (zaniechania waloryzowania przedwojennych i wojennych długów)⁵. W odróżnieniu od wcześniejszego dekretu o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego nowy nie zmierzał do osiągnięcia celów fiskalnych; jego zadaniem było prowadzenie „walki klasowej”⁶.

2. UREGULOWANIA NALEŻNOŚCI FUNDUSZU OBROTOWEGO REFORMY ROLNEJ

Przed przystąpieniem do omawiania dekretu regulującego uchwycenie marży dewaluacyjnej należy wspomnieć o kwestii uregulowania należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej (FORR). Należności te przysługiwały Funduszowi z tytułu reszty ceny kupna za ziemię z przedwojennej parcelacji i wynosiły około 300 mln zł. Żądanie Ministerstwa Rolnictwa zwaloryzowania tej sumy spotkało się z kategorycznym sprzeciwem Ministerstwa Skarbu, hołdującego nominalizmowi. Wyjściem z sytuacji był dekret z 28 października 1948 r. o obowiązku uiszczenia opłat przez dłużników byłego FORR⁷. Wprowadzono opłaty w wysokości 7 q żyta lub jego równowartości od każdego pełnych 400 zł długu⁸. Opłaty nie wpływały do FORR, lecz na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi⁹.

Dekret ten spotkał się z krytyką. Zarzucano mu rozwiązywanie problemu marży dewaluacyjnej na wąskim odcinku należności FORR i zagubienie uniwersalności tezy, że nikt nie może odnieść korzyści z dewaluacji waluty polskiej. Ponadto nadal nie uzależniał opodatkowania od spłaty długu w jego nominalnej wysokości, nie był więc *stricto* opodatkowaniem marży dewaluacyjnej. Jednak najważniejszy zarzut dotyczył braku nawiązania do nowego kierunku polityki dotyczącej wsi, dekret bowiem nie prezentował stanowiska klasowego i nie czynił różnicy pomiędzy biednym a bogatym chłopem¹⁰. Nie było to całkowicie zgodne z prawdą, gdyż stosowanie ulg przewidzianych w dekrecie zależało od kryteriów politycznych. Niemniej jednak za poważny mankament uznano brak właściwego „stosunku do elementów klasowo obcych lub wrogich w obecnym stadium zaostżenia walki klasowej na wsi” i postulowano jego rewizję¹¹.

⁴ Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333.

⁵ M. Klusek, *Państwowy Bank Rolny w latach 1919 – 1949. Studium historyczno – prawne*, Warszawa 2013, s. 227 – 231. S. Kołakowski, *Opodatkowanie gospodarki uspołecznionej poza rolnictwem*, [w:] *Finanse Polski Ludowej w latach 1944-1960*, Warszawa 1964, s. 374; J. Białobrzęski, *Opodatkowanie gospodarki nieuspołecznionej (poza rolnictwem) i ludności*, [w:] *Finanse Polski Ludowej w trzydziestoleciu (1944-1973)*, Warszawa 1975, s. 496.

⁶ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, brak tytułu i autora dokumentu, data powstania przypuszczalnie listopad – grudzień 1948 r., s. 273-274.

⁷ Dz. U. RP 1948, nr 66, poz. 408.

⁸ Biorąc ówczesne ceny żyta, dłużnik FORR jako podatek musiał zapłacić 30-krotność spłaty, którą wniósł po wojnie lub którą miał jeszcze wnieść.

⁹ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, brak tytułu, autora dokumentu, data powstania przypuszczalnie listopad – grudzień 1948, s. 273-285, tutaj s. 275.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

3. PRZYGOTOWANIE DEKRETU

Chcąc uniknąć wad regulacji należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, w przygotowywany dekret włożono wiele wysiłku. Najpierw rozpatrzono kwestię opodatkowywania podatkiem od marży dewaluacyjnej instytucji kredytowych, podlegających postanowieniom dekretu. Na podstawie trzech dekretów z 25 października 1948 r. o likwidacji przedsiębiorstw bankowych, o likwidacji przedsiębiorstw kredytu długoterminowego oraz o reformie bankowej, zdecydowano o likwidacji rachunków przedwojennych i uprawniono instytucje kredytowe do spłaty przedwojennego zadłużenia w nominalnej wysokości zobowiązań¹². Instytucje kredytowe, dzięki uzyskaniu prawa zwolnienia się ze zobowiązań przez zapłatę nominalu w zdewaluowanym pieniądzu, bez wątplenia poprawiły swoją sytuację majątkową, a co za tym idzie – osiągnęły wzbogacenie. Jednak podjęto decyzję, że nie mogą być brane pod uwagę jako podatnicy z tytułu spłaty swego zadłużenia przedwojennego i okupacyjnego w nominalnej wysokości¹³. Część instytucji kredytowych objętych wymienionymi dekretami uległa już zupełnej likwidacji. Ich zadaniem była realizacja aktywów, spłata pasywów w nominalnej wysokości, spłata ich właścicieli poprzez zwrot ich kapitałów własnych, także w nominalnej kwocie, oraz przelanie ewentualnej nadwyżki do Skarbu Państwa. W tej sytuacji nie było miejsca na podatek dewaluacyjny, ponieważ nie występowało wzbogacenie właścicieli, gdyż pomimo spłaty długów w nominalnej kwocie nie odnosili żadnych korzyści, otrzymując zwrot swoich kapitałów w kwocie nominalnej. Ewentualna nadwyżka trafiała do kasy państwa, co oczywiście kompensowało ewentualny podatek. Opodatkowanie tej grupy instytucji kredytowych było zatem niepotrzebne¹⁴.

Druga grupa instytucji kredytowych przeznaczonych nie do całkowitej, lecz częściowej likwidacji, obejmującej tylko rachunki przedwojenne i okupacyjne, także nie mogła zostać obłożona podatkiem od zysku dewaluacyjnego. Do grupy tej należały przede wszystkim banki państwowe, co czyniło opodatkowanie zbędnym. Natomiast nałożenie podatku na spółdzielnie kredytowe miało się z celami reformy bankowej. Koszty podatku od przedwojennego zadłużenia, widniejącego na rachunkach starych i okupacyjnych, automatycznie obciążałyby rachunek polski (nowy), co z pewnością uniemożliwiłoby spółdzielczości kredytowej realizację zadań stojących przed nią w ramach dekretu o reformie bankowej¹⁵.

Dokładnego przeanalizowania wymagała także odpowiedź na pytanie, których dłużników instytucji kredytowych należy obłożyć podatkiem dewaluacyjnym z racji spłaty ich zobowiązań wobec tych instytucji w kwocie nominalnej? W pracach nad projektem dekretu skoncentrowano się zwłaszcza na sporządzeniu listy przypadków podlegających zwolnieniu z opodatkowania. Przede wszystkim chciano wyłączyć zobowiązania, które wobec banków zostały zaciągnięte na działalność przedsiębiorstw przemysłowych lub handlowych, jeżeli wskutek wojny uległy one całkowitej likwidacji¹⁶. Kierując się analogią, spod opodatkowania wyłączono także spłatę zobowiązań zaciągniętych przez przedsiębiorstwa rolne, których gospodarstwo przeszło po 22 lipca 1944 r. na własność Skarbu Państwa na podstawie przepisów o reformie rolnej lub na

¹² Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333.

¹³ Ibidem, art. 14 pkt. 3; AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 277.

¹⁴ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 276.

¹⁵ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 276-277.

¹⁶ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 277.

podstawie art. 4 dekretu z 6 września 1946 o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańsk¹⁷. Wyłączono także spłatę długów hipotecznych, gdy przedmiot zabezpieczenia wskutek działań wojennych uległ uszkodzeniu w stopniu przekraczającym 60% jego pierwotnej wartości¹⁸.

Przy rozwiązywaniu problemu opodatkowania marży dewaluacyjnej w hipotecznym obciążeniu nieruchomości wiejskich kierowano się przede wszystkim względami walki klasowej na wsi. Podstawowa zasada podatkowego uchwycenia spłat w nominalnej kwocie została zmodyfikowana, by wyłonić zysk dewaluacyjny podlegający opodatkowaniu, który „wzmocnił pozycję elementów klasowo obcych lub wrogich”¹⁹. Ten cel polityczny przyświecał wprowadzeniu ograniczeń w opodatkowaniu zobowiązań zaciągniętych przez najsłabsze gospodarstwa rolne; pomijano wątpliwości natury fiskalnej²⁰. Właściciele gospodarstw rolnych zostali zakwalifikowani do czwartej grupy podatkowej, gdzie wielokrotność podstawy opodatkowania wynosiła w stosunku do równowartości opodatkowania podatkiem gruntowym:

- a) 10-krotną przy równowartości ponad 50 do 80 q żyta,
- b) 20-krotną przy równowartości ponad 80 do 150 q żyta,
- c) 30-krotną przy równowartości ponad 150 do 200 q żyta,
- d) 40-krotną przy równowartości ponad 200 q żyta.

Podobne względy, czyli walka klasowa, decydowały przy opodatkowaniu marży dewaluacyjnej w hipotecznym obciążeniu nieruchomości miejskich. Biorąc pod uwagę zasadność opodatkowania i perspektywę jego ściągnięcia, spłata zadłużenia hipotecznego obciążającego nieruchomość miejską nie powinna zostać obłożona podatkiem od wzbogacenia wojennego²¹. Zapewne oprócz względów politycznych za opodatkowaniem nominalnej spłaty tego zadłużenia przemawiała dysproporcja pomiędzy wartością zadłużenia a kwotą, w jakiej było ono spłacane, oraz fakt, że warunki techniczno-podatkowe były idealne. Dokumentacja powstania zobowiązania podatkowego była dostępna i czytelna, a ściągalność podatku zagwarantowana nieruchomością. Jednak nie uwzględniono bardzo istotnych okoliczności. Po wydaniu dekretu z 28 lipca 1948 r. o najmie lokali i po nałożeniu na wynajmujących lokale obowiązku odprowadzania 55% czynszów brutto na rzecz Funduszu Gospodarki Mieszkaniowej, praktycznie współwłaścicielem budynków podlegających przepisom tego dekretu stało się państwo. Ponadto istniał ustawowy obowiązek przeznaczania 15% czynszów brutto na pokrycie kosztów związanych z eksploatacją i bieżącymi remontami. Jeżeli do tego doliczymy obciążenia wynikające z obowiązku uiszczania podatku od nieruchomości, to nietrudno przewidzieć, że restrykcyjne egzekwowanie opodatkowania od spłat zadłużenia w nominalnej kwocie przez właścicieli miejskich nieruchomości musiałoby prowadzić do masowych sprzedaży licytacyjnych, przy których jako nabywca licytacyjny mogłoby praktycznie wystąpić jedynie państwo. Jednak dla państwa nie było to dobre rozwiązanie. W tym czasie wśród ludności pogłębiało się przekonanie o rychłej municypalizacji nieruchomości miejskich, zatem nie miało sensu uruchamianie kosztownej procedury

¹⁷ Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 15 pkt. 1.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 279.

²⁰ Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 18, pkt. 2, ust. 4.

²¹ Właściciele nieruchomości zostali zaliczeni do 5. grupy podatników; ich podatek wynosił 30-krotność podstawy opodatkowania; Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 18, pkt. 1 i 2.

wymiarowej i egzekucyjnej, jeśli liczone, że w niedługim czasie ten sam rezultat zostanie osiągnięty prościej i taniej²².

Kolejne dyskusje toczyły się wokół obliczania i poboru podatku od zobowiązań. Projekt z końca maja 1949 r., powstały w departamencie V Ministerstwa Skarbu, obowiązek ten nakładał na instytucje kredytowe, także będące w likwidacji²³. Ostatecznie został on zarzucony na rzecz urzędów skarbowych i obywatelskich komisji podatkowych²⁴. Obarczanie instytucji kredytowych pracami związanymi z wymierzaniem i pobieraniem nadzwyczajnego podatku od wzbogacenia wojennego wiązałyby się z koniecznością dodatkowego zatrudnienia fachowców podatkowych, zwiększeniem liczby lokali oraz podwyższeniem budżetów na likwidowane instytucje kredytowe. Dla czynników rządowych, zainteresowanych likwidacją jak najszybszą i najmniej absorbującą wykwalifikowaną siłę roboczą, było to nie do przyjęcia²⁵. Emocji nie budziło natomiast sporządzenie i przesłanie informacji, które – w ciągu 3 miesięcy od daty wydania dekretu – miały dostarczyć do właściwych urzędów skarbowych urzędy, zakłady, instytucje samorządowe i państwowe, przedsiębiorstwa bankowe, instytucje kredytowe, sądy, zakłady ubezpieczeń i instytucje ubezpieczeń społecznych oraz notariusze²⁶. Dane dotyczyły nie tylko zobowiązań pieniężnych powstałych przed 31 sierpnia 1944 r., a niewygasyłych przed lipcem 1945 r., ale także zobowiązań powstałych po 31 sierpnia 1944 z tytułu zwrotu wzajemnego świadczenia pieniężnego na skutek unieważnienia umowy zawartej przed 31 sierpnia 1944²⁷. Informacje sporządzane odrębnie dla każdego zobowiązania miały zawierać wyczerpujące dane. Do najistotniejszych należał rodzaj i wysokość zobowiązania, następnie dane o osobach uczestniczących w zobowiązaniach, o sposobie ich udokumentowania i hipotecznym zabezpieczeniu. Obowiązek sporządzania informacji nie dotyczył zobowiązań pieniężnych, jeśli dłużnikiem był Skarb Państwa, przedsiębiorstwo państwowe (nawet w formie spółki handlowej), przedsiębiorstwa bankowe, instytucje kredytowe oraz pozostałe podmioty prawne i osobowe, które zostały zwolnione z opodatkowania od wzbogacenia wojennego²⁸.

Ustawa o podatkowym uchwyceniu marży dewaluacyjnej z tytułu spłat zobowiązań w ich nominalnej kwocie miała znaczenie tylko teoretyczne, bo jej wyniki praktyczne były

²² AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 278-279.

²³ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, Notatka w sprawie projektu departamentu V, wersja 2. ustawy o podatku od zobowiązań pieniężnych z 25 maja 1949 r., s. 298.

²⁴ Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333.

²⁵ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, Notatka..., s. 298.

²⁶ Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 22; AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Opracowanie Stefana Breyera dotyczące informacji i ograniczeń obrotu w związku z nowelą do dekretu o podatku od wzbogacenia wojennego, brak daty powstania dokumentu, s. 163-175; Pismo departamentu XI Ministerstwa Skarbu dotyczące obowiązku składania informacji w sprawie nadzwyczajnego podatku od wzbogacenia, wynikającego z regulacji zobowiązań pieniężnych z sierpnia 1949 r., s. 246-247.

²⁷ Przykładem unieważnienia umowy był zwrot ceny kupna z powodu unieważnienia umowy kupna-sprzedazy, zawartej w okresie okupacji zgodnie z art. 8 dekretu z 6 czerwca 1945 r. o mocy obowiązującej orzeczeń sądowych, wydanych podczas okupacji niemieckiej na terenie Polski; Dz. U. RP 1945, nr 25, poz. 151; AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Opracowanie..., s. 164; Pismo departamentu XI..., s. 246-247.

²⁸ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133. Pismo departamentu XI..., s. 246.

wątpliwe²⁹. Wynikało to z ograniczonych możliwości opodatkowania dłużników instytucji kredytowych z tytułu spłaty ich długów w nominalnej kwocie oraz z faktu, że pewna część aktywów bankowych należała do pozycji martwych, np. należności wekslowe od klienteli żydowskiej.

4. POSTANOWIENIA DEKRETU

Mając tego świadomość, władze państwowe zdecydowały się jednak na wydanie tej ustawy. Dekretowi podlegało wzbogacenie wynikające z regulacji zobowiązań powstałych przed 31 sierpnia 1944 r., a niewygasłych do 30 czerwca 1945 r. Dotyczyło to zarówno sytuacji, gdy zobowiązań nie spłacono, jak i przypadków ich uregulowania w okresie od 1 lipca 1945 r. na rzecz państwa, przedsiębiorstw samorządowych i państwowych, banków, instytucji kredytowych, zakładów ubezpieczeń, instytucji ubezpieczeń społecznych oraz innych wierzycieli, których np. zobowiązania pieniężne były lub miały zostać zabezpieczone hipoteką, były ustalone w księgach handlowych albo opierały się na ugodach, orzeczeniach sądowych bądź aktach notarialnych. Wygaśnięcie zobowiązania do 30 czerwca 1945 r. musiało znajdować potwierdzenie (pochodzące sprzed 1 lipca 1945) w dokumencie urzędowym lub dokumencie z urzędowo poświadczoną datą. Za dokument urzędowy uważano: orzeczenie sądowe, pismo urzędowe władz państwowych, samorządowych lub osób prawa publicznego³⁰, a także akt notarialny stwierdzający wykonanie zobowiązań pieniężnych z datą sprzed 1 lipca 1945 r. Pod pojęciem dokumentu z datą urzędowo poświadczoną rozumiano pismo stwierdzające ustanie zobowiązania przed 1 lipca 1945 r., pochodzące od dłużnika lub wierzyciela, czyli osób prywatnych, których podpisy widniejące na tym piśmie zostały notarialnie uwierzytelnione przed 1 lipca 1945³¹.

Termin zakończenia akcji wymiarowej podatku od wzbogacenia został ustalony na 30 kwietnia 1950³². Do złożenia zeznania podatkowego do 15 października 1949 r. zobowiązane były osoby fizyczne, prawne, zarządcy spadków nieobjętych, spółek

²⁹ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 285.

³⁰ Były to np. kwity pochodzące od komunalnej kasy oszczędności, Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych (PZUW), izby rzemieślniczej, z datą sprzed lipca 1945 r.; Okólnik z 12 sierpnia 1949 r. w sprawie wykładni przepisów dekretu z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego w brzmieniu nadanym dekretem z 27 lipca 1949 r.; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1949, nr 30, poz. 199; AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Notatka z konferencji odbytej w dniu 22 września [1949 r.] u Ministra Skarbu Dąbrowskiego w sprawie trudności nasuwających się przy wykonywaniu dekretu o podatku od wzbogacenia Dz. II w związku z notatką departamentu XI [Ministerstwa Skarbu] z 13 września [1949 r.], s. 152.

³¹ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Notatka z konferencji..., s. 152; Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 12; Okólnik z 12 sierpnia 1949 r. w sprawie wykładni przepisów dekretu z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego w brzmieniu nadanym dekretem z 27 lipca 1949 r.; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1949, nr 30, poz. 199; Okólnik z 24 lutego 1950 r. w sprawie wykładni (II) przepisów dekretu z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego w brzmieniu nadanym dekretem z 27 lipca 1949 r.; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1950, nr 7, poz. 42.

³² Instrukcja z 29 sierpnia 1949 r. w sprawie wymiaru i poboru nadzwyczajnego podatku od wzbogacenia wojennego z Dz. II dekretu z 13 kwietnia 1945 r. o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego w brzmieniu dekretu z 27 lipca 1949 r.; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1949, nr 31, poz. 203, art. 13.

jawnych oraz spółek niebędących spółkami handlowymi, które zaciągnęły zobowiązania pieniężne lub jako poręczyciele wykonały zobowiązania powstałe przed 31 sierpnia 1944 r., a niewygasłe do 30 czerwca 1945 r. w stosunku do podmiotów określonych w art. 12 lipcowego dekretu. Ponadto podatników zobligowano do wpłacenia zaliczki w wysokości 40% przypadającego podatku w terminie złożenia zeznania, a dalszą zaliczkę – w wysokości 40% podatku – do 1 grudnia 1949³³.

Ustawa realizowała cele polityczne zarówno na wsi, jak i w mieście, miała także stanowić najdogodniejszy i najtańszy dla państwa środek regulujący spłatę odszkodowania za majątek znacjonalizowanych przedsiębiorstw³⁴. W odróżnieniu od innych aktów ustawodawczych regulujących zmiany w kwestiach własnościowych w związku z przebudową ustroju, np. dotyczących reformy rolnej, przejęcia lasów czy likwidacji banków, władze ustawodawcze ustawą z 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej wprowadziły zasadę wywłaszczenia za odszkodowaniem³⁵. Decydując się na taki krok, zapewne miały na myśli odszkodowanie w ścisłym tego słowa znaczeniu, czyli zwrot istotnej wartości wywłaszczonych majątków. W związku z tym, że ustawa nacjonalizacyjna nie precyzowała kryteriów oceny wartości przejętego majątku, zamierzano oprzeć się na ogólnych zasadach prawnych i przyjąć, że wartość ta miała być określana według cen rynkowych w momencie wyceny. Tej masie odszkodowania miały zostać przeciwstawione „obciążenia i zobowiązania”³⁶. Ustawa nacjonalizacyjna nie zawierała jasnej odpowiedzi, do kogo będzie należał obowiązek spłaty zobowiązań obciążających majątek. Przedmiotem nacjonalizacji nie był cały majątek właściciela, lecz jego część, stanowiąca przedsiębiorstwo, co nie mogło skutkować wstąpieniem państwa w całość jego praw i obowiązków. W związku z tym nastąpiło powiązanie wysokości odszkodowania za zobowiązania nieprzejęte przez państwo z wysokością odszkodowania za przedsiębiorstwo, a co za tym idzie – odesłanie wierzycieli przedsiębiorstwa do masy odszkodowania³⁷. Dlatego za konieczne uznano wprowadzenie pomiędzy kwotę odszkodowania według ówczesnych cen rynkowych a sumę obciążeń w nominalnej ich wysokości trzeciego członu – marży dewaluacyjnej, i dokonanie korekty jej wysokości w drodze potrącenia z kwoty odszkodowania.

Określając przy nacjonalizowanych majątkach podatkowe marży dewaluacyjne, państwo stwarzało sobie możliwość dowolnej regulacji odszkodowań. Określenie stopy podatkowej było bowiem prerogatywą państwa, której nikt nie mógł kwestionować. Zastanawiano się, jaka wielokrotność byłaby wskazana przy wymiarze podatkowym marży dewaluacyjnej przy spłacie zobowiązań znacjonalizowanych przedsiębiorstw. Pod uwagę brano zróżnicowanie wysokości zależnie od grup przedsiębiorstw lub nawet poszczególnych przedsiębiorstw. Ministerstwo Przemysłu i Handlu, któremu zamierzano powierzyć administrację tego podatku, otrzymałoby szerokie pełnomocnictwa, dające jak najszersze pole manewru w stosowaniu tego podatku³⁸.

³³ Obwieszczenie urzędu skarbowego z 29 sierpnia 1949 r.; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1949, nr 31, poz. 203, s. 200-201.

³⁴ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 280.

³⁵ Art. 3 i 7, ustęp 1.

³⁶ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 655, s. 281.

³⁷ *Ibidem*, s. 281-282.

³⁸ *Ibidem*, s. 283.

5. ULGI I ZWOLNIENIA OD PODATKU OD WZBOGACENIA WOJENNEGO

Według art. 12 lipcowego dekretu opodatkowaniu podlegało wzbogacenie wynikające także z regulacji zobowiązań powstałych w okresie okupacji. Ze względu na różnice cen podczas wojny, dług zaciągnięty na początku okupacji miał większą wartość realną od zaciągniętego w końcowym jej stadium. Różnica w poziomie cen w różnych okresach okupacji decydowała o różnicy w stopniu wzbogacenia się z powodu spłaty w nominale długów okupacyjnych. Szansę na rozwiązanie tej sytuacji stwarzał art. 28 lipcowego dekretu³⁹. Na jego podstawie Minister Skarbu mógł udzielić ulgi w wysokości podatku od wzbogacenia się w stosunku do długów zaciąganych pod koniec okupacji, gdy ceny mocno wzrosły. Przygotowując projekt zarządzenia regulującego tę kwestię, Ministerstwo Skarbu natrafiło na problem braku oficjalnych danych dotyczących ruchu cen podczas wojny. Nie posiadały ich ani Główny Urząd Statystyczny, ani Bank Gospodarstwa Krajowego, ani Narodowy Bank Polski. Najwięcej informacji znajdowało się w biurze likwidacji Banku Emisyjnego w Polsce, a osobą najlepiej zorientowaną był prezes tego banku, Feliks Młynarski. Fragmentaryczne dane posiadał zarząd miejski w Warszawie⁴⁰. W związku z tym departament VII Ministerstwa Skarbu był zmuszony oprzeć się na statystyce okupacyjnych cen podanej w pracy Wacława Jastrzębowskiego⁴¹.

Ministerstwo Skarbu uwzględniło przybliżony ruch cen w okresie okupacji (tab. 1) i uznało, że najbardziej charakterystyczna była cena chleba razowego, która w tym czasie wzrosła 40-krotnie, czyli tyle, ile maksymalnie przewidywał dekret o podatku od wzbogacenia się. Kto zaciągnął kredyt przy cenie 0,30 zł za 1 kilogram chleba, a spłacił go po zakończeniu wojny, gdy cena chleba wzrosła do 12 zł za kg, ten wzbogacił się 40-krotnie. Ale w 1940 r. cena chleba razowego wynosiła średnio 2,80 zł, w 1941 r. – 7,29 zł, 1942 r. – 10,23 zł, 1943 r. – 12,20 zł; w związku z tym Ministerstwo Skarbu oceniło, że słuszne i sprawiedliwe będzie pobieranie tytułem podatku zmniejszonej wielokrotności podstawy opodatkowania w razie stosowania tego podatku do regulacji długów zaciągniętych w późniejszych okresach okupacji w miarę wzrostu cen (zob. tab. 2).

Departament XI Ministerstwa Skarbu, przygotowując projekt zarządzenia, ustalił ulgi w wysokości podatku od wzbogacenia przy regulacji długów zaciągniętych w latach 1940 i 1941 w wysokości 25%, a od regulacji kredytów zaciągniętych w latach 1942 i 1943 w wysokości 50%. Zatem w myśl dekretu podatnik zobowiązany do płacenia 40-krotności podstawy opodatkowania płaciłby tę wysokość tylko w przypadku długu zaciągniętego do końca 1939, od zobowiązań powstałych w latach 1940-1941 płaciłby 30-krotność podstawy opodatkowania, a w latach 1942-1943 – tylko 20-krotność⁴².

³⁹ Minister Skarbu mógł przyznawać częściowe zwolnienia od podatku w stosunku do poszczególnych kategorii zobowiązań pieniężnych; Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333, art. 12.

⁴⁰ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1419, Notatka Ministerstwa Skarbu w sprawie stosowania ulg od wzbogacenia wojennego w myśl art. 28 dekretu z 27 lipca 1949 r. z grudnia 1949 r., s. 1.

⁴¹ W. Jastrzębowski, *Gospodarka niemiecka w Polsce w latach 1939-1944*, Warszawa 1946, s. 367.

⁴² AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1419, Notatka..., s. 2.

Tabela 1. Ceny wolnorynkowe ważniejszych artykułów w Warszawie podczas okupacji (zł)

Nazwa artykułu	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944 (IV)
Chleb razowy	0,30	1,68	2,80	7,29	10,23	12,20	12,00
Mąka pszenna	0,46	2,42	4,48	18,79	27,30	36,60	32,80
Kasza jęczmienna	0,36	1,10	3,08	15,51	18,72	21,00	19,20
Jaja	0,08	0,36	0,54	1,53	3,28	4,30	4,95
Ślonina	1,58	8,74	15,83	56,65	155,10	190,10	174,00
Ziemniaki	0,10	0,63	0,32	2,19	2,50	5,10	3,45
Cukier	1,00	1,67	6,28	22,68	64,68	78,30	95,80
Mydło	1,40	-	37,80	45,90	101,23	240,10	-

Źródło: Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1419, Notatka Ministerstwa Skarbu w sprawie stosowania ulg od wzbogacenia wojennego w myśl art. 28 dekretu z 27 lipca 1949 z grudnia 1949, s. 2.

Tabela 2. Wielokrotność podstawy opodatkowania

Rok	Cena chleba (zł)	Cena słoniny (zł)	Wielokrotność podstawy opodatkowania		
			według ceny chleba	według ceny słoniny	według propozycji Dep. XI ⁴³
1938	0,30 (min.)	1,58 (min.)	40	40	
1939	1,68	8,54	34	38	
1940	2,80	15,83	31	37	30
1941	7,29	56,65	16	28	30
1942	10,23	155,10	6	7	20
1943	12,20 (maks.)	190,10 (maks.)	0	0	20
1944	12,00	174,00	-	-	

Źródło: AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1419, Notatka Ministerstwa Skarbu w sprawie stosowania ulg od wzbogacenia wojennego w myśl art. 28 dekretu z 27 lipca 1949 r. z grudnia 1949 r., s. 2.

Opierając się na art. 28 lipcowego dekretu, w lutym 1951 r. Ministerstwo Finansów wydało zarządzenie w sprawie zwolnienia chłopów mało- i średniorolnych od nadzwyczajnego podatku od wzbogacenia wojennego, wynikającego z regulacji zobowiązań pieniężnych⁴⁴. Z podatku zostali zwolnieni właściciele gospodarstw rolnych, którzy w okresie od 1 września 1939 do 30 sierpnia 1944 r. zaciągnęli kredyty na potrzeby instytucji społecznych lub publicznych i którzy wstąpili do 31 grudnia 1951 do rolniczych spółdzielni wytwórczych, rolniczych zespołów spółdzielczych lub zrzeszeń uprawy ziemi. Zwolniono też chłopów, u których podstawa opodatkowania ich gospodarstwa podatkiem gruntowym w latach 1948-1950 lub w roku powstania obowiązku podatkowego nie przekraczała w stosunku rocznym równowartości 80 q żyta lub 4800 zł, a w szczególnych przypadkach wielkości te zostały podniesione do ponad 80 do 180 q żyta lub ponad 4800 do 10 800 zł; do tych przypadków zaliczano np. spalenie się budynków mieszkalnych lub zabudowań gospodarskich w czasie wojny, zarekwirowanie lub zniszczenie przez okupanta inwentarza żywego i plonów pozostałych po dostarczeniu kontyngentów,

⁴³ Departament XI Ministerstwa Skarbu.

⁴⁴ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Finansów 1951, nr 3, poz. 9.

zaciągnięcie kredytu na ratowanie siebie lub najbliższych przed prześladowaniami okupanta⁴⁵.

Do przyznania zwolnień od podatku od wzbogacenia wojennego zakwalifikowano także zobowiązania pieniężne spisane na straty przez banki i instytucje kredytowe z powodu niemożności ustalenia miejsca zamieszkania lub pobytu dłużników oraz z powodu nieściągalności⁴⁶. Ponadto, zgodnie z art. 26 lipcowego dekretu, obywatelskim komisjom podatkowym i komisjom odwoławczym przy Izbach Skarbowych przy ustalaniu wysokości zobowiązania podatkowego przysługiwało prawo do obniżania podatku do 50%, zależnie od ogólnej sytuacji gospodarczej podatnika. Ministerstwo Skarbu zezwalało na szerokie korzystanie z uprawnień wynikających z tego artykułu, zwracając komisjom uwagę, że ich orzeczenie musi opierać się na rzeczowych przesłankach, zarówno gospodarczych, jak i socjalnych. Pod pojęciem „przesłanek socjalnych” rozumiano przynależność klasową podatnika⁴⁷, natomiast przez „przesłanki gospodarcze” – ówczesny stan majątkowy, źródło i wysokość dochodów, liczebność rodziny oraz zdolność płatniczą podatnika⁴⁸. Maksymalną, 50% obniżkę podatku można było stosować jedynie wówczas, gdy dochody wszystkich członków rodziny podatnika, pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym, tylko w nieznacznym stopniu przekraczały kwotę niezbędną do skromnego utrzymania podatnika i jego rodziny⁴⁹. Ministerstwo Skarbu upoważniło Izby Skarbowe do odraczania i rozkładania na raty należności z tytułu nadzwyczajnego podatku od wzbogacenia wojennego do kwoty 6 mln zł na okres do dwóch lat, a urzędy skarbowe do sumy 2 mln zł do 1 roku⁵⁰.

Ulgi i zwolnienia od podatku od wzbogacenia wojennego, stosowane przez władze skarbowe, były całkowicie podporządkowane polityce prowadzonej w Polsce po II wojnie światowej. Państwu szczególnie zależało na niezrażaniu sobie biednej części chłopstwa i robotników miejskich, natomiast z premedytacją posługiwało się podatkiem nadzwyczajnym w stosunku do bogatszych warstw społecznych celem osłabienia ich siły politycznej.

LITERATURA

- [1] Archiwum Akt Nowych: Ministerstwo Skarbu II; Urząd Rady Ministrów w Warszawie.
- [2] Białobrzeski J., *Opodatkowanie gospodarki nieuspołecznionej (poza rolnictwem) i ludności*, [w:] *Finanse Polski Ludowej w trzydziestoleciu (1944-1973)*, Warszawa 1975.
- [3] Dziennik Urzędowy Ministerstwa Finansów 1951.
- [4] Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu 1949, 1950.

---

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Notatka z konferencji..., s. 151-154, tutaj 153.

⁴⁷ Zaliczenie do poszczególnych grup podatników precyzował art. 18, ust. 2. Dz. U. RP 1949, nr 45, poz. 333.

⁴⁸ AAN, Ministerstwo Skarbu II, sygn. 1133, Załącznik do okólnika Ministerstwa Skarbu w sprawie podatku od wzbogacenia do Izb Skarbowych i urzędów skarbowych z dnia 26 listopada 1949 r., s. 13-14, tutaj s. 13.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 14.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 11.

- [5] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1945, 1949.
- [6] Jastrzębowski W., *Gospodarka niemiecka w Polsce w latach 1939-1944*, Warszawa 1946.
- [7] Kłusek M., *Państwowy Bank Rolny w latach 1919 – 1949. Studium historyczno – prawne*, Warszawa 2013.
- [8] Kołakowski S., *Opodatkowanie gospodarki uspołecznionej poza rolnictwem*, [w:] *Finanse Polski Ludowej w latach 1944-1960*, Warszawa 1964.

THE DECREE OF 27TH JULY 1949 ON THE EXCEPTIONAL TAX ON MARTIAL ENRICHMENT

Polish communist government after World War II applied the principle of nominalism in the issue of the relation of pre-war zloty to the post-war one in clearing the commitments. The only negative factor in the implementation of the principle of nominalism was seen in unjust enrichment of the debtor.

Eventually, to counteract it, extraordinary tax on unjust enrichment of the debtor in the case of repayment of the debt in its nominal amount was introduced. The policy of socialization in Poland after World War II of the margin devaluation was begun by The Decree of 13 April 1945. It established an extraordinary tax on war enrichment to the state. A further step to tax margin devaluation in the form of a tax on enrichment was The Decree of 27 July 1949 amending the Decree of 13 April 1945 of the extraordinary tax on war enrichment.

This tax was created as a result of introduction of the principle of nominalism in repayment of financial obligations (omission of valorized pre-war and war debts). The enrichment resulting from the clearance of commitments established before 31 August 1944 and not expired until June 30, 1945 was subjected to the Decree.

It also concerned the situation when the commitment was not cleared, as well as the cases of its clearance in the period from 1 July 1945 to The State, enterprises, local and state banks, credit institutions, insurance companies, social security institutions and other creditors whose, for example, financial liabilities were or were to be secured by a mortgage, or were based on trading books or settlements, judgments or notary acts. Unlike the previous decree on the extraordinary tax on enriching, the new law did not seek to achieve the fiscal targets; its task was to conduct "class struggle".

Keywords: tax on martial enrichment, indexation, nominalisation, devaluation, loan companies.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.20

Przesłano do redakcji: listopad 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2016